

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 15 maart 2020

Egypte en de plagen

Kees Kok

Faraó is in het bijbelse Exodusverhaal het prototype van de misdadige machtsmens. Hij is zeer religieus, zoals vele antieke en hedendaagse machthebbers - zo religieus dat hij zélf God wil zijn, het 'Eén en het Al' dat heerst over alles en iedereen, en niemand boven zich en nauwelijks iemand naast zich duldt. 'Wie is Adonai dat ik naar zijn stem zou horen. Ik ken geen Adonai, ik laat Israël niet gaan,' zegt hij. Als absolute alleenheerser is Faraó geen eenling, niet uniek, de geschiedenis is vol Faraó's: van gezinstirannen tot volksmisleiders - ze laten ons nooit in de steek en ze laten ons niet gaan.

'Egypte', het land van Cham, een van de zonen van Noach, speelt in heel de bijbel een belangrijke rol. Het komt meer dan 750 keer voor en niet altijd in negatieve zin. Het land was ook een toevluchtsoord in tijden van hongersnood, en was vaak bondgenoot tegen andere grootmachten. Maar in het Uittochtverhaal staat Egypte voor 'deze wereld', zoals die steeds weer blijkt te zijn, altijd is geweest: een naar binnen gekeerde, zelfgenoegzame natie die zichzelf als onoverwinnelijk - als 'the greatest ever' - beschouwt en waaraan alle machthebbers hun onwrikbaarheid ontlenuen: keizerrijken, van nationaalsocialistische en communistische dictaturen tot en met de dictatuur van de vrije markt. Egypte - in het Hebreeuws *mitsraïem*: land van angst en duisternis - Egypte is overal. Ook in het land wiens kinderen volgens het oeroude Exodusverhaal ooit aan de tanden van Faraó zouden zijn ontsnapt. Het boek Richteren waar we hier eerder enkele hoofdstukken van hoorden lezen en uitleggen, en de boeken Koningen zitten vol angst en duisternis. In zijn evangelie schetst Matteüs Herodes, koning van Judea, als een nieuwe Faraó, die uit angst voor concurrentie baby's vermoordt. En in het huidige Israël lijkt Netanyahu met zijn Faraonische streken, corruptie, landjepik-politiek en vernedering van Arabische medeburgers tot tweederangsburgers aan de macht te blijven. Wat Israël in Psalm 124 terecht zegt over het verleden: 'was hij niet voor ons geweest, toen de mensen tegen ons waren', biedt geen garantie voor het heden, hooguit hoop voor de toekomst.

Het verhaal over de uittocht van Israël uit Egypte is de moeder van alle bevrijdingsverhalen. Voor wie het wil zien, is met de uittocht een wereldwijde bevrijdingsbeweging op gang gekomen - langzaam, bijna ongemerkt, maar zeker. Er loopt een directe lijn, een rode verhaallijn, van de uittocht van Israël uit Egypte naar de afschaffing van de slavernij in Noord-Amerika en van de apartheid in Zuid-Afrika. En - last but not least - naar de vrouwenemancipatie die nog maar pas begonnen is - daar zijn nog heel veel vrouwendagen voor nodig. En daar hoeven we niet per se voor naar islamitische landen te wijzen, in het katholieke Mexico werden vorig jaar gemiddeld tien vrouwen per dag vermoord.

Maar, zoals Mirjam Rigterink hier eerder vertelde, de bevrijdingsbeweging van Exodus wordt juist door vrouwen in gang gezet: door de vroedvrouwen, Sifra en Pua geheten, die Faraó's bevel weigeren om Israëls pasgeboren zonen te doden, door de moeder van Mozes en zijn zus Mirjam, door de dochter van Faraó en haar dienaressen, die Mozes uit zijn rieten mandje haalt en mee naar huis neemt. (En Lukas laat zijn evangelie beginnen met een soort samenzwering tussen twee vrouwen: Mirjam en Elisabet).

Mozes wordt door de dochter van Farao als Egyptenaar opgevoed, maar als hij ziet dat een Egyptenaar een van zijn volksgenoten slaat, slaat hij hem dood. Hij vlucht naar de woestijn en wordt schaapherder.

En dan komt JHWH, de God van Israël, het verhaal binnen: als een stem uit een brandende struik. Hij kan het slavenbestaan van zijn volk niet aanzien, hun klaagzang niet langer horen en laat zijn oog vallen op Mozes die het ook niet kon aanzien. Mozes moet terug, de Egyptische politiek in. En omdat hijzelf niet bepaald rad van tong is, wordt Aäron – zijn welbespraakte broer – zijn P.R.-man. Tussen die twee en Farao ontwikkelt zich een lange, slopende machtsstrijd, een strijd tussen duisternis en licht, tussen dood en leven.

Farao is wel spijkerhard maar op de lange duur toch niet bestand tegen de bron van levenskracht van Israël - de God van Abraham, Izaäk en Jakob. Die blijkt telkens weer sterker dan de Zonnegod waaraan Farao zijn kracht ontleent. De rampen die Egypte treffen, worden in het verhaal beschreven als plagen die JHWH-God via Mozes veroorzaakt. Maar ze zijn niets anders dan de symbolen van de gevolgen van het machtssysteem zelf: het zijn de tirannen die hun onderdanen uitzuigen als muggen, pesten, laten sterven van de honger, of in oorlogen - rivieren, rood van bloed -; die alle natuurrampen overleven in hun ommuurde paleizen. Waar de wil tot bevrijding van alle mensen verstikt in de egoïstische wil tot vrijheid voor eigen volk eerst - voor de hebbers en de machthebbers - daar voltrekken zich grote rampen, de ene na de andere. En hoe meer slachtoffers er vallen, des te harder stellen de Farao's zich op; in bijbelse taal: 'Hun hart verhardt zich.' Assad zal niet rusten voor hij Idlib terug heeft.

Er zit in het verhaal over de plagen van Egypte ook een flinke dosis (zwarte) humor. Er wordt gespot met de goden van Egypte. Dat de Rivier, de Nijl, in bloed verandert en alle vissen sterven, betekent een afgang voor de Nijl-god Hapi of Osiris, god van de vruchtbaarheid. En ook kikkers hadden in Egypte een goddelijke status als belichaming van levensvernieuwing. Hekt heette een godin met een kikkerhoofd. Als de kikkerplaag door Mozes wordt opgeschort, worden de kikkerlijkjes op stinkende hopen bijeengeveegd: straten vol hopen rottende kikker-god. En de vóórlaatste plaag, drie dagen dikke duisternis, was natuurlijk een vernietigende nederlaag voor Egyptes oppergod Ra, de zon, van wie Farao zelf de zoon was, de belichaming pretendeerde te zijn. Alles draaide om hem en nu draait er niets meer, alles is lamgelegd. Maar, zo vermeldt het verhaal fijntjes: 'Voor de kinderen van Israël, in hun woonplaatsen, was er licht' (Exodus 10:23).

Dan gebeurt het onvermijdelijke: na alle ongemakken en ziekten, na de vernietiging van flora en fauna, volgt onherroepelijk de dood van de 'eerstgeborenen', dat wil zeggen: van de dragers van de toekomst, de erfgenamen van Egypte. De verhoudingen zijn radicaal omgekeerd. In het begin van het boek Exodus worden de eerstgeborenen van de kinderen van Israël op Farao's bevel vermoord. De Egyptenaren moeten nu hetzelfde lot ondergaan: de dood van hun eerstgeborenen: 'Eén groot schreeuwen was het in Egypte - geen huis waar niet een dode was' (Exodus 12:30). Na deze genadeslag wordt Israël gesmeekt om weg te gaan. Farao vraagt Mozes en Aäron zelfs om hem te zegenen. Maar ook dat is allemaal opportunisme. Als Israël eenmaal op weg is naar de Rietzee, gaat hij ze achterna, met al zijn paarden en wagens.

Je kunt de tien Egyptische plagen ook zien als tegenbeeld van de Tien Woorden van de Thora – gegrift: niet liegen, niet moorden, niet stelen, niet grijpen en graaien, maar: eerbied hebben voor het leven, liefde geven, recht doen, solidariteit. Die goddelijke woorden moeten de Egyptische plagen op afstand houden. Met de uittocht uit Egypte is het uittochtvolk niet automatisch bevrijd van alle slavernij. Faraó keert in de woestijn terug als gouden kalf, en later, in het land van de belofte herhaaldelijk als de Baäl.

En dat is ook de les ervan.

In Psalm 105 lezen we een soort samenvatting van het plagenverhaal. De volgorde daarvan is een andere dan die in het boek van de Uittocht, en we tellen hier geen tien, maar ‘slechts’ zeven plagen. Wat in Exodus pas op de negende plaats komt: de duisternis, staat hier voorop. Verder staat er herhaaldelijk: ‘En God sprak, en er kwam...’ Het verhaal van de plagen lijkt hier te zijn herdicht tot een soort negatief van het scheppingsverhaal. Op de eerste dag is er duisternis in plaats van licht, dan sterven de vissen, dan komen de kikkers – half zee-, half landdieren – dan vogels (‘zwermen’) en vliegen, elk naar zijn soort. Hagel, bliksem en sprinkhanen vernietigen alle gewassen op aarde – elk naar zijn soort. En op de zevende dag, de sabbat, sterven op de zesde dag geboren – wordt de mensheid in de wieg gesmoord. Zo wordt heel de schepping plaag voor plaag teruggedraaid en verkeert zij in chaos en verschrikking. De aarde wordt een mottige, uitgewoonde en kaalgevreten bol, een uit zijn baan geraakte dwaalster, een immens coronavirus.

Is het coronavirus dat heel de wereld treft een Egyptische plaag? En die sprinkhanenplaag in Afrika, die inmiddels door corona uit het nieuws verdrongen is? En de bommenplaag die heel Idlib op de vlucht heeft gejaagd en waar we ook niets meer van horen? Zo simpel is het misschien niet. Maar misschien is er wel degelijk een samenhang tussen deze plagen en de wijze waarop wij met deze aarde, met haar flora en fauna en haar bewoners omgaan. Misschien brengen zij ons tot bezinning op de kaalslag, de ‘ontgroening’ en de klimaatverandering, die het gevolg zijn van onze rooibouw, onze uitbuiting. We hebben minstens tot Pasen de tijd om daar nog eens goed over na te denken.